

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5389>

Data przesłania artykułu: 15 grudnia 2019 r.

Data akceptacji artykułu: 8 marca 2020 r.

DIALEKT MIEJSKI MOSKWY. PRÓBA DEFINICJI

Bartosz Juszcak

Uniwersytet Wrocławski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7058-0384>

E-mail: bartosz.juszcak@uwr.edu.pl

Streszczenie: Artykuł koncentruje się na usystematyzowaniu aktualnych badań dotyczących języka miasta Moskwy i próby odniesienia tej kategorii do podstaw metodologicznych i zakresów definicyjnych w badaniach czeskich i polskich dialektów miejskich. Próba usystematyzowania tej formacji może być bazą do konfrontacji w zakresie języko-wo-kulturowych aspektów przestrzeni miejskiej miast Słowiańszczyzny.

Słowa kluczowe: dialekt miejski, dialekt miejski Moskwy, socjolingwistyka, gwara warszawska, brneński hantec, lingwistyka kulturowa

Submitted on December 15, 2019

Accepted on March 8, 2020

URBAN DIALECT OF MOSCOW. AN ATTEMPT TO DEFINE

Bartosz Juszcak

University of Wrocław, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7058-0384>

E-mail: bartosz.juszcak@uwr.edu.pl

Abstract: This paper focuses on systematizing current research on the *Moscow urban dialect* and qualifying this category to the developed methodology in the study of Czech and Polish urban dialects. The attempt to systematize this formation provides a basis for the confrontational cultural-lingual study of the urban space of the *Warsaw urban dialect*, *Brno slang – Hantec*, and *Moscow urban dialect*.

Keywords: urban dialect, Moscow urban dialect, sociolinguistics, Warsaw urban dialect, Brno slang – Hantec

Wewnętrzna struktura każdego języka etnicznego to twór niejednorodny, na który składają się jego zróżnicowane warianty. Dyferencjacja języka narodowego jest podyktowana szeregiem różnorodnych czynników, spośród których należy wymienić elementy kulturowe, poprawnościowe oraz stylistyczne, nie zapominając o faktach historycznych rozwoju języka. Wszystkie wspomniane czynniki ściśle korelują z poszczególnymi etapami rozwoju języka, czemu sprzyjało kształtowanie poczucia przynależności narodowej i tym samym chęci dążenia do traktowania języka oraz jego statusu jako wyznacznika identyfikacji narodowej, a także czynnika spajającego daną wspólnotę etniczną. Zjawiska te równocześnie stymulują rozwój kultury materialnej i niematerialnej, przede wszystkim oświaty oraz szeroko rozumianego piśmiennictwa. Kompleks takich warunków doprowadzał zwykle do kształtowania się nowego wariantu literackiego języka narodowego na podstawie podłoża dialektalnego oraz ustnych (mówionych) form językowych.

Przyglądając się rozwojowi języka rosyjskiego, na który składają się współcześnie język literacki, potoczny, dialekty socjalne i terytorialne, profesjolekty, żargony socjalno-terytorialne, argo, slang [Войлова 2009, 272], należy, w naszej opinii, zwrócić szczególną uwagę na jego formacje miejskie – szczególnie interesujące, gdyż w swoich strukturach zawierają elementy prostego wariantu mówionego

języka rosyjskiego (język pospolity), a także różnorodne genetycznie i stylistycznie segmenty rekrutujące się z wariantu mówionego języka literackiego.

Nasze zainteresowanie rosyjskimi językowymi formacjami miejskimi (niezależnie od stosowanych w językoznawstwie rosyjskim nazw dla takiej rzeczywistości) wynika z przekonania, że formacje miejskie (dialekty miejskie; dalej: DM) stanowią jeden z ważniejszych elementów językowo-kulturowej przestrzeni miejskiej każdego bez wyjątku miasta. DM obok symboli (językowych i niejęzykowych) to fakty wyróżniające dane miasto. Mamy tutaj na myśli np. jego nieoficjalną i oficjalną urbanonimię, zabytki kultury i architektury, hejnał, legendy miejskie, opowiadania miejskie i literaturę o danym mieście (np. pamiętnikarstwo), które to, każde z osobna i wszystkie razem, są budulcem przestrzeni kulturowej konstytuującej charakter miasta, decydującej o jego niepowtarzalności i indywidualności.

Powstawanie językowych formacji potocznych o charakterze miejskim jest cechą typową dla wszystkich języków słowiańskich zarówno z grupy zachodniej, wschodniej¹, jak i południowej². Tworzenie się takich fenomenów językowych odbyło się w określonym czasie w historii miasta, kiedy to do prężnie rozwijających się ośrodków miejskich (głównie za sprawą rozkwitu przemysłu i handlu) dużymi falami przybywali migranci, którzy, stając się nowymi ich mieszkańcami, wnosili do języka ludności autochtonicznej nową jakość. Procesy te prowadziły do konwergencji językowej w obrębie języka narodowego, co skutkowało wykształcaniem się DM lub innej, ogólniej mówiąc, formacji językowej o charakterze miejskim, zwykle z elementami obcojęzycznymi.

Niniejszy artykuł jest próbą poszukiwania odpowiedzi na pytanie, które i jak rozumiane miejskie formacje języka rosyjskiego mogą być zestawiane z polskimi i czeskimi dialektami miejskimi ze szczególnym uwzględnieniem rzeczywistości językowej Moskwy. Ma on na celu:

- 1) określenie charakteru moskiewskiego *prostorieczija* (dalej: MP). Stoimy na stanowisku, że to ono będzie w naszych dalszych rozważaniach potraktowane jako jedna z ważniejszych składowych dialektu miejskiego Moskwy (dalej: DMM) oraz
- 2) ustalenie parametrów lingwistycznych konstytuujących moskiewską formację miejską, a następnie skonfrontowanie tych aspektów z innymi interesującymi nas słowiańskimi dialektami miejskimi.

¹ Na potwierdzenie tej tezy przytaczamy szereg prac poruszających aspekty języka miasta Polski, Czech, Ukrainy, Rosji. Zob. [Dyszak 2015; Jaczewski 1938; Juszcak 2017; Krémová 1981; Wieczorkiewicz 1966; Kurzowa 2006; Китайгородская, Мовна 2013; Gruchmanowa, Witaszek-Samborska 1986; Gruchmanowa, Walczak 1999].

² Np. Michaił Chmielewskij pisze o *koine* Zagrzebia, Sarajewa, Belgradu i innych miast Półwyspu Bałkańskiego [Хмелевский 2019].

Badania formacji miejskich w Rosji rozpoczynają się w latach 30. XX wieku za sprawą postulatów lingwisty Borysa Łarina. Zwracał on szczególną uwagę na potrzebę wyróżnienia związku pomiędzy językiem miasta a jego zróżnicowaniem socjalnym [Ларин 1977a]. Badacz postulował na podstawie prac i metodologii lingwistów zachodnich kompleksowe badania formacji miejskich w Rosji [Ларин 1977b]. W wypowiedziach Łarina pojawia się również myśl, niezwykle istotna z punktu badań językowo-kulturowych, zawierająca tezę, że historia języka miasta jest wyrazem „борьбы языков, отражающей непрестанное столкновение и скрещение в нём разнородных культур” [Ларин 1977a, 190]. Warto zwrócić uwagę, iż Łarin przede wszystkim postulował prowadzenie kompleksowych badań formacji miejskich, szczegółowych działań w tym zakresie nie podejmując³.

Jak pisze Ała Junakowskaja, badania języka miasta w Rosji znacznie aktywizują się dopiero w latach 60. XX wieku. Są one prowadzone z wykorzystaniem wielu metodologii, a także dotyczą różnych aspektów funkcjonowania języka miasta (język i społeczeństwo, analiza literatury realizującej język mówiony miasta, konkurencji *prostorieczija* i języka literackiego w aspekcie poprawnościowym) [Юнаковская, online]. Zaś Margarita Kitajgorodskaja w swojej monografii wyróżniła kilka zróżnicowanych podejść do analiz języka miasta, np. rysy regionalne (przede wszystkim na przykładzie opozycji Moskwy i Petersburga), aspekt komunikacyjno-pragmatyczny oraz konfrontacja języka miasta i kultury [Китайгородская, online].

Określenie statusu MP jako najważniejszej składowej DMM wydaje się istotne z punktu widzenia badań konfrontatywnych dialektów miejskich miast Słowiańszczyzny (co stanowi jedno z naczelných zadań naszych badań⁴), gdyż według nas konieczna jest nie tylko katalogizacja faktów w tym zakresie, lecz także sprawdzenie, czy i na ile formacje te są ze sobą porównywalne, jak duże jest ich wzajemne podobieństwo lub kontrast oraz pogłębiona refleksja nad czynnikami rzutującymi na zbieżność i/lub kontrast w tym zakresie.

Podejmując próbę zdefiniowania, a także konfrontacji DMM z wybranymi dialektami miejskimi w Polsce i Czechach, należy przybliżyć termin *prostorieczije* i wiążące się z nim pojęcie. W tym celu przyjrzymy się niektórym definicjom i opracowaniom naukowym na ten temat, a także metodologii, dzięki której została opisana.

Termin *prostorieczije* znany jest już od XVI wieku, a samo słowo stanowi rezultat procesu uniwerbizacji wyrażenia *простая речь* z pierwotnym znaczeniem:

³ Postulaty Borysa Łarina zostały wykorzystane w badaniach prowadzonych przez Władimira Koliesowa w pracy *Язык города* [Колесов 1991].

⁴ Skupiają się one na określeniu roli DM różnych miast Słowiańszczyzny w kształtowaniu językowo-kulturowych wyznaczników przestrzeni miejskiej (konfrontacja polsko-czesko-rosyjska).

‘nieliteracki język narodowy’⁵. We współczesnej lingwistycznej literaturze rosyjskiej z terminem tym możemy spotkać się w różnorodnych źródłach i opracowaniach naukowych. Encyklopedia lingwistyczna *Русский язык* definiuje *просторечье* w sposób następujący:

Социально обусловленная разновидность национального русского языка, в которой реализуются средства, находящиеся за пределами литературной нормы. (...) противоположность письменно-лит. форме языка, обиходно-раз. лит. речи и диалектам, не имеет собственных признаков системной организации (...). Источники просторечия – в местных диалектах, устаревшей норме, в смешении разных языковых единиц (контаминативные явления), в приспособлении иносистемных (заимствованных) явлений к базовым особенностям русского языкового строя [Журавлев 2003].

W kolejnych opracowaniach odnoszących się do *просторечья* zauważamy, że w socjolingwistyce rosyjskiej przeważają badania tej postaci języka miasta przede wszystkim w aspekcie poprawnościowym i stale sygnalizowanej konkurencji *просторечья* i języka literackiego [Капанадзе 1984; Скворцов 1977]. W swoistej reakcji na taki stan rzeczy Kławdija Wojlowa pisze:

Просторечие же становится объектом исследования только тогда, когда это нужно для освещения той или иной стороны феноменов литературного языка, разговорной речи, языка диалектного типа и т. д. [Войлова 2009, 277].

Można zatem stwierdzić, że termin *просторечье* w rosyjskiej przestrzeni lingwistycznej rozumie się i traktuje w dwojaki sposób, co wynika z wielu opracowań lingwistycznych. Jest on traktowany jako:

- 1) kategoria „poprawnościowa” służąca normatywistyce wariantu kulturalnego języka rosyjskiego; obecność faktów *просторечья* we wszelkich wypowiedziach (szczególnie w tekstach literackich) interpretowana jest negatywnie; formy *просторечья* negatywnie stylizują wypowiedzi bohaterów;
- 2) niejasno sprecyzowana formacja językowa, wariant języka odbiegający od normy literackiej⁶ powstały na podstawie podłoża dialektalnego, lecz sam język literacki (normatywny, kodyfikowany) w jego genezie poprzedzająca, która obsługuje/obsługiwała mieszkańców nizin społecznych miasta/regionu⁷.

⁵ Por. np. [Селиванова 2008, 326].

⁶ Galina Kniaźkowa pisze: „В литературе ярко проявляется различный подход к этой категории и в соответствии с этим разный объем и содержание понятия *просторечие*” [Князькова 1974].

⁷ Ludmiła Gruzberg pisze: „городское просторечие любого региона России имеет отчетливую локальную окрашенность” [Грузберг, online].

Ludmiła Kudrjawcewa wyróżnia trzy odmiany tej formacji:

- a) przestrzeckizje socjalne (typowe dla niewykształconych mieszkańców miasta);
- b) kategoria funkcjonalno-stylistyczna;
- c) nowe przestrzeckizje (grupa niestandardowych jednostek leksykalno-frazeologicznych) [Кудрявцева, online]⁸.

To drugie rozumienie *prostorieczija* będzie przydatne dla naszych rozważań o DMM.

Z perspektywy polskiej i czeskiej dialektologii socjalnej (jej założeń teoretycznych i schematów interpretacyjnych, które charakteryzują DM jako formację mieszaną ze swoistymi cechami fonetycznymi⁹ i leksykalnymi¹⁰), określenie statusu języka Moskwy przełomu XIX i XX wieku i przede wszystkim „wpisanie” go w znane nam definicje dialektologii miejskiej jest zadaniem skomplikowanym, gdyż natrafia na szereg różnorodnych trudności. Stan taki to, jak się wydaje, pochodna odmiennych rosyjskich teoretycznych przesłanek wyjściowych badań socjolingwistycznych (poprawność i norma jako fundamenty kultury języka), co skutkuje brakiem jednoznacznych i całościowych rosyjskich badań w obrębie tej problematyki. Istniejące opracowania mają, jeśli oceniać je z perspektywy czeskiej i polskiej socjolingwistyki, charakter fragmentaryczny i poruszają przede wszystkim aspekt normatywistyczny, co wyraźnie kontrastuje z rozwiniętymi badaniami dialektów miejskich w Polsce i Czechach.

Przechodząc do istoty MP w zasygnalizowanym wyżej znaczeniu, musimy zwrócić uwagę, że rosyjscy lingwiści zajmujący się tą problematyką dla nominacji zjawiska wymiennie używają kilku różnych określeń (nazywanie języka Moskwy w różnych okresach): *язык Москвы, московское просторечие, московское аргю, московское койне, общий сленг*. Taka różnorodność nazewnictwa jest trudna do zrozumienia i, jak się wydaje, stanowi raczej pochodną „indywidualizmów badawczych”, i nie ma charakteru ontologicznego, gdyż pomimo silnych inter-

⁸ Ludmiła Kudrjawcewa sprawę miejsca *prostorieczija* w systemie języka ogólnego poruszała już wcześniej w kilku swoich publikacjach [Кудрявцева 2002, 2001]. O dyferencjacji *prostorieczija* i slangu traktuje również Aleksiej Bukałow [Букалов, online].

⁹ Marian Kucala definiuje DM w następujący sposób: „gwara miejska to mowa niewykształconej ludności miejskiej, różniąca się od dialektu kulturalnego (języka ogólnego) pewnymi niekonsekwentnie występującymi cechami, głównie leksykalnymi i fonetycznymi, wspólnymi z okolicznymi gwarami miejskimi” [Kucala 1992, 105].

¹⁰ Maria Krčmová określa DM jako: „běžně mluvený jazyk našeho města je dnes důkazem komunity jazykového vývoje mezi tradičními nářečními venkova a jejich nivelizovanější, «kulturnější» podobou jazyka obyvatel města a budoucím jednotnějším a stylově bohatým společným komunikačním nástrojem celé společnosti” [Krčmová 1981, 184].

ferencji różnych wariantów języka narodowego na język potoczny Moskwy substrat moskiewski cechował się stabilnością, ponieważ „сохранял довольно стабильно свои основные черты” [Китайгородская, online]. Istnienie tak wielu wariantów terminologicznych można dodatkowo tłumaczyć innymi przyczynami, spośród których należy wskazać na nieprecyzyjność części stosowanych określeń (np. *koine* i *argo* często używa się wymiennie bez ściśle określonych zakresów znaczeniowych¹¹). Trudności z ustaleniem polskiego ekwiwalentu terminu *prostorieczije* ilustrują specyfikę i odmienność gatunkową tego fenomenu w ruszczyźnie¹².

W celu realizacji zadania konfrontacji formacji miejskich w obrębie trzech języków słowiańskich (rosyjski, polski, czeski) należy określić i porównać realizację kilku **parametrów lingwistycznych** wyróżniających DM (znane nam z metodologii polskiej i czeskiej¹³), a następnie sprawdzić, czy parametry te obecne są w badanych DM i jaką rolę tam odgrywają.

W **pierwszej kolejności** należy przyjrzeć się podstawie materiałowej (substratowi), na podstawie której ukształtowała się dana formacja miejska. Powstawanie MP, jak pisze Wojłowa, jest ściśle związane z kształtowaniem się *moskiewskiego koine*, które pierwotnie stanowiło wariant potoczny języka Moskwy i jego okolic. To właśnie w obrębie tej formy naddialektalnej/interdialektalnej doszło do symbiozy socjolektów zróżnicowanych grup społecznych (rzemieślników, mieszczan, handlarzy itp.) oraz form dialektalnych, a następnie do wykształcenia się wariantu codziennego o charakterze potocznym – właśnie *prostorieczija*, ważnej składowej DMM. W tym mówionym niekodyfikowanym wariantcie potocznym pojawiały się nowe zjawiska rozwojowe ruszczyzny, w jego ramach następowała neutralizacja elementów wulgarnych i dialektalnych/gwarowych. W obrębie tej formacji następowały ważne procesy unifikacji gramatycznej, np. w zakresie części mowy [Войлова 2009, 273].

Stoimy na stanowisku, że za moskiewską formację językową, która odpowiadałaby zakresowi stosowanemu w socjolingwistyce polskiej i czeskiej, z uwzględnieniem szeregu polsko-czeskich odmienności i różnic teoretycznych oraz metodologicznych [Juszczak 2020], może być uważany językowy system komu-

¹¹ Sam termin *koine* jest we współczesnej socjolingwistyce stosowany jako „techniczny” termin operacyjny na oznaczenie praktycznie każdej formacji naddialektalnej, np. *koine handlowe, wojskowe, kulturowe* [Селиванова 2008, 329].

¹² Problem przeniesienia znaczenia *prostorieczija* na język polski w perspektywie translatorzkiej podjęła Anna Głogowska. Badaczka pisze o istniejących ekwiwalentach w polskiej literaturze naukowej, np. język potoczny; kolokwialny; pospolity; gminy; kolokwializm czy dialekt miejski [Głogowska 2017].

¹³ Szczegółową charakterystykę czeskich i polskich dialektów miejskich omówiono w artykule *O dwóch podejściach do badań dialektów miejskich w Polsce i Czechach* [Juszczak 2020].

nikacyjny moskiewskiego mieszczaństwa¹⁴ przełomu XIX i XX wieku. Bywa on charakteryzowany jako *разговорный обиходно-бытовой язык города Москвы* [Елистратов 1997, 6], a jego ważną składową stanowi tzw. moskiewskie *просторечье*. Właśnie tę formację dla potrzeb naszych rozważań będziemy nazywali dialektem miejskim Moskwy.

Zestawiając tak scharakteryzowany DMM z innymi znanymi nam dialektami miejskimi w Czechach i Polsce (gwarą warszawską, dalej: GW, oraz brneńskim hantecem, dalej: H), zauważamy i chcemy to wyraźnie podkreślić, że powstawanie tych formacji przebiega na bazie podobnych procesów językowo-społecznych¹⁵. GW, która ukształtowała się na podstawie substratu gwar północnomazowieckich wśród nizin społecznych tego miasta, również odzwierciedla podziały socjalne, co pokazuje, że w jej strukturze obok elementów dialektalnych obecne są zróżnicowane socjolekty. H jako formacja o charakterze miejskim powstaje w podobnych warunkach – substrat gwar hanackich łączy się z socjolektami nizin społecznych zamieszkujących Brno.

Kolejnym (drugim) parametrem dającym możliwość zestawienia interesujących nas językowych formacji miejskich są czynnik chronologiczny, czyli okres kształtowania się dialektu miejskiego, oraz jego sfera funkcjonalno-komunikacyjna.

DMM w postulowanym tutaj rozumieniu i zakresie ukształtował się w drugiej połowie XIX wieku [Китайгородская, online; Елистратов 1997, 5–15]. Zawarte w nim MP pełniło oprócz zadań komunikatywnych dodatkową funkcję wyrażania silnej ekspresji, emocji, oceny mówiącego. Warto przytoczyć pogląd jednej z badaczek tej problematyki, która konstatuje: „просторечие было той разновидностью русского языка, которая в полной мере выполняла функцию языка общения городского населения” [Войлова 2009, 274]. Zbieżną sytuację odnotowujemy w odniesieniu do gwary warszawskiej i brneńskiego hantecu.

Najbardziej dynamiczny rozwój GW przypada na drugą połowę XIX stulecia. Formacja ta pełniła, podobnie jak MP, funkcję komunikacyjną dla przeważającej liczby mieszkańców miasta; pierwotnie wyłącznie wśród przedstawicieli nizin społecznych, a następnie zróżnicowanych socjalnie grup ludności. Tożsamy chronologicznie jest też okres kształtowania się H wśród niskich warstw społecznych Brna, który przypada na przełom XIX i XX wieku. Z punktu widzenia komunikacyjno-funkcjonalnego elementy leksykalne pochodzące z H były dopełnieniem wariantu kulturalnego – dialektu miejskiego Brna i wchodziły do języka potocznego mieszkańców.

¹⁴ Chodzi o mieszczaństwo rosyjskie, którego koncept (w tym również język) scharakteryzowany został przez Jurija Stiepanowa. Por. *Мещанство* [Степанов 1997, 679–683].

¹⁵ Na bazie podobnych procesów rozwijają się również inne słowiańskie DM, np. dialekt miejski Poznania, Bydgoszczy, Ostrawy, Opawy.

Rekapitulując omówienie parametru chronologicznego, należy stwierdzić, że konfrontowane formacje miejskie kształtują się w podobnym okresie (druga połowa XIX wieku). Wszystkie one stanowią wariant języka bądź wybrane elementy z niego pochodzące (jak w przypadku H), które charakteryzują się codziennością użycia, potocznością i stanowią wspólny, choć niejednorodny dla mieszkańców danego miasta kod językowy.

Kontynuując przegląd parametrów lingwistycznych pozwalających na porównanie trzech omawianych formacji miejskich, warto sprawdzić, jak wygląda zaplecze leksykograficzne opisywanych dialektów i zatrzymać się na opisie i krótkiej charakterystyce opracowań słownikowych porównywanych fenomenów. W zakresie tego parametru możemy skonstatować dużą zbieżność. Istniejące publikacje słownikowe to opracowania różnego charakteru, typu i poziomu precyzji naukowej. Niektóre z nich stanowią przykład typowej analizy leksykograficznej, inne zaś są ukierunkowane na wskazanie poprzez pryzmat leksyki niektórych ważnych aspektów kulturowych i bytowych (słowniki kulturologiczne lub encyklopedyczne).

GW została opisana w słowniku autorstwa Bronisława Wieczorkiewicza [Wieczorkiewicz 1966], który zawiera około 9,3 tys. haseł powstałych na podstawie artykułów prasowych, obrazujących życie i koloryt ówczesnej Warszawy¹⁶.

Podobną sytuację obserwujemy w obszarze H: już w 1929 roku powstał krótki słownik leksyki H Otakara Nováčka [Nováček 1929]. To wczesne opracowanie posłużyło współczesnym leksykografom jako materiał do słownika języka czeskiego nieliterackiego (*Slovník nespisovné češtiny*), w którym znalazły się leksemy pochodzące z H. Dodatkowo, w przypadku H istnieją nowe, amatorskie opracowania, które pojawiły się już w XXI wieku [Dvorník i Kopřiva 2013]. Mimo tego są one ważne i wartościowe, gdyż ukazują ciągłe zainteresowanie mieszkańców i pasjonatów tą formacją językową.

DMM, czyli *разговорный обиходно-бытовой язык города Москвы*, w wymiarze leksykalno-semantycznym, a także chronologicznym i socjalnym znalazł obszerną prezentację w zawierającym około 4 tys. haseł słowniku *Язык старой Москвы: Лингвоэнциклопедический словарь* autorstwa Władimira Jeli-stratowa [Елистратов 1997].

Z przeprowadzonych przez nas wcześniejszych badań polskich i czeskich dialektów miejskich (gwara warszawska, dialekt miejski Poznania, brneński hantec

¹⁶ Wśród publikacji autora należy wymienić jeszcze jedno – *Gwara warszawska dawniej i dziś*. To ostatnie opracowanie stanowi połączenie rozprawy o walorach naukowych z popularyzatorską publicystyką [Wieczorkiewicz 1974]. Warto podkreślić, że większość wspomnianych tu DM zostało opracowanych w postaci prac leksykograficznych, monograficznych i licznych artykułów naukowych.

i inne) wynika, że pierwszoplanowym elementem decydującym o charakterze, specyfice oraz „swoistości” określonego dialektu miejskiego jest jego warstwa leksykalna i komunikowana przez nią semantyka [Juszcak 2020]. Właśnie dlatego w poszukiwaniu paraleli/kontrastów między dialektami miejskimi Warszawy, Brna i Moskwy należy skoncentrować się na charakterystyce zasobu leksykalnego owych formacji – to właśnie w słownictwie kodowana jest rzeczywistość pozajęzykowa. Aspekt ten traktujemy jako **trzeci parametr** naszego porównania.

Ogląd pól semantycznych wszystkich trzech formacji miejskich pozwala na stwierdzenie, jakie sfery życia codziennego mieszkańców są dzięki stosowanym nominacjom eksponowane, w jaki sposób w zwierciadle leksyki „odbijają się” sami użytkownicy, jaki obraz świata kreują korpusy leksykalne.

W zasobach leksykalnych przedstawiających DM można wydzielić szereg zróżnicowanych semantycznie grup tematycznych, które są reprezentowane przez różną liczbę jednostek. W tym zakresie zarysowują się następujące pola semantyczne: 1. Człowiek jako istota psychiczna; 2. Człowiek jako istota fizyczna¹⁷; 3. Używki; 4. Prostyucja; 5. Zawody; 6. Elementy przestrzeni miejskiej; 7. Transport miejski; 8. Handel i usługi. 9. Narodowości. To sfery związane z codziennym życiem mieszkańców rozwijających się miast. Wypełnienie tych pól różni się, rzecz jasna, zarówno pod względem ilościowym, jak i znaczeniowym. Już na wstępnym etapie prezentacji tego zagadnienia można stwierdzić, że leksyka tych DM dzieli się na dwie wyraźne grupy: neutralną (nominacyjną), np. człowiek, zawody, przestrzeń miejska, oraz ekspresywną (emocjonalną/wartościującą), np. prostytucja, używki. Taki dychotomiczny charakter leksyki może być sygnałem podziałów socjalnych ówczesnych mieszkańców tych miast, odzwierciedlając ich codzienne życie, zainteresowania i poziom społeczny. Dodatkowo, grupa druga charakteryzuje się silną ekspresywnością oraz pejoratywnością, a istnienie wielu nazw równoległych odnoszących się do danego desygnatu (czynność/przedmiot) może być sygnałem częstotliwości i powtarzalności określonych działań czy użycia przedmiotu oraz bliskiego związku mówiącego z sytuacją/przedmiotem.

Reasumując przeprowadzone rozważania, należy stwierdzić, że do tej pory w rosyjskiej socjolingwistyce nie powstały jednolite studia odnoszące się do badań poszczególnych formacji miejskich, co stoi w opozycji do osiągnięć badaczy polskich i czeskich¹⁸. Niezależnie od tego, uważamy, że prace rosyjskich socjolingwistów stanowią ważny segment osiągnięć językoznawstwa słowiańskiego, gdyż wskazują

¹⁷ Nazw dwóch pierwszych grup tematycznych używamy za Małgorzatą Witaszek-Samborską i Anną Piotrowicz [Witaszek-Samborska, Piotrowicz 2018].

¹⁸ Prace polskich i czeskich dialektologów miejskich stanowiące dorobek w tym zakresie wymieniono w przyp. 1.

na odmienne aspekty funkcjonowania języka w obrębie organizmów miejskich. Brak jednolitych i jednoznacznych interpretacji kompleksów zjawisk językowych w rosyjskich formacjach miejskich stawia badacza próbującego skonfrontować te systemy w obrębie różnych języków słowiańskich w bardzo trudnej sytuacji. Musi on na podstawie odmiennych interpretacyjnie koncepcji podjąć niełatwą (i być może ryzykowną) próbę odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu DMM jest podobny i zestawiany z innymi dialektami miejskimi Słowiańszczyzny.

Z przeglądu rosyjskich opracowań naukowych i leksykograficznych wynika, że DMM może być zestawiany z polskimi i czeskimi formacjami o charakterze miejskim, ponieważ cechuje się szeregiem podobieństw (i oczywiście kontrastów). Podobieństwa mają dwojaki charakter. Pierwsza grupa ma charakter zewnętrzny. Bierzemy tu pod uwagę wyznacznik **chronologiczny** (okresy, w których rozwijają się wskazane warianty) oraz **podstawy materialowe**, stanowiące główny budulec formacji miejskich (podłoże dialektalne w połączeniu z socjolektami niskich grup społecznych).

Kolejna grupa podobieństw (dla odmiany nazwijmy je: wewnętrznymi) to fakty odnoszące się do samego żywiołu językowego, przede wszystkim jego funkcjonalności.

Dialekty miejskie rozumiane jako specyficzne warianty języka pełniły w okresie swojego rozwoju i rozkwitu funkcję komunikacyjną w sferze codziennej i nieoficjalnej; były językiem wspólnym dla mieszkańców miasta, bez względu na ich status społeczny, wykształcenie i zainteresowania.

Inna zbieżność o charakterze wewnętrznym (językowym) dotyczy sfery wyrażania. Chodzi o zawartość grup tematycznych leksyki wskazanych formacji miejskich. W tym zakresie odnotowujemy duży stopień paralelizmu i podobieństwa. Kolejna ważna cecha wspólna to fakt, że charakterystyczna leksyka DMM, GW i H stoi w silnej opozycji do wariantu potocznego języków narodowych, co pokazuje, iż mamy do czynienia z tworami odrębnymi i niezależnymi. W sferze leksykalnej dodatkowo można odnotować podobieństwo w kreowaniu funkcjonalności nazewnictwa miejskiego, przede wszystkim nieoficjalnego w trzech konfrontowanych DM.

O odrębności i samodzielności tych wariantów języka dodatkowo świadczyć może istnienie różnorodnych opracowań lingwistycznych. Publikacje te cechują się dużymi zbieżnościami zarówno w sposobie gromadzenia i prezentacji materiału empirycznego, jak i jego opisu metajęzykowego.

Dla ustalenia zakresu i wstępnego zdefiniowania DMM sięgnęliśmy po trzy filtry odpowiadające parametrom, które charakteryzują najważniejsze dialekty miejskie Polski i Czech – gwarę warszawską oraz brneński hantec. Zastosowana procedura daje podstawy do stwierdzenia, że podobne (porównywalne) stosunki

spełnia *разговорный обиходно-бытовой язык города Москвы* naszkicowany przez Jelistratowa w słowniku *Язык старой Москвы*.

Konkludując, możemy zatem stwierdzić, iż DMM to miejska formacja językowa ze specyficzną leksyką, która ugruntowała się w drugiej połowie XIX wieku na bazie zasobów dialektalnych okolic Moskwy (gwary północne) i socjolektów nizin społecznych (robotniczo-rzemieślniczych) zamieszkujących to miasto. Kod ten zawierający w swoim składzie liczne elementy tzw. *просторечия* poza główną funkcją komunikatywną był środkiem wyrażania ekspresji, emocji i ocen mówiącego. Fakt ten przejawia się w dychotomicznym charakterze leksyki, na którą składają się nominacje bezpośrednie oraz leksemy wyrażające silną ekspresję i negatywną aksjologię.

BIBLIOGRAFIA

- Dvornik Petr, Kopriva Pavel. 2013. *Velký slovník hantecu*. Brno: FT Records.
- Dyszak Andrzej. 2015. *Gwara miejska bydgoszczan*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Głogowska Anna. 2017. *Rosyjski język pospolity (просторечие) w kontekście tłumaczenia na język polski*. „Komunikacja Specjalistyczna” nr 13: 189–206.
- Gruchmanowa Monika, Witaszek-Samborska Małgorzata. 1986. *Mowa mieszkańców Poznania*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Jaczewski Eugeniusz. 1938. *Gwara miasta Warszawy*. „Poradnik Językowy” nr 9/10: 173–180.
- Juszcak Bartosz. 2017. *Brneński hantec a gwara warszawska (próba porównania)*. W: *Język w regionie. Region w języku*. Red. Osowski B., Michalska-Górecka P. Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne: 141–154.
- Juszcak Bartosz. 2020. *O dwóch podejściach do badań dialektów miejskich w Polsce i Czechach*. „Slavica Wratislaviensia” nr 171: 89–99.
- Krčmová Marie. 1981. *Běžné mluvený jazyk v Brně*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně.
- Kucała Marian. 1992. *Gwara miejska*. W: *Encyklopedia języka polskiego*. Red. Urbańczyk S. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum: 105.
- Kurzowa Zofia. 2006. *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*. Kraków: Universitas.
- Nováček Otakar. 1929. *Brněnská plotna*. Brno: Edice ON svazek I.
- Slovník nespisovné češtiny*. 2009. Red. Hugo J. Praha: Maxdorf s.r.o.
- Slovník gwary miejskiej Poznania*. 1999. Red. Gruchmanowa M., Walczak B. Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wieczorkiewicz Bronisław. 1966. *Slovník gwary warszawskiej XIX wieku*. Warszawa: PWN.
- Wieczorkiewicz, Bronisław. 1974. *Gwara warszawska dawniej i dziś*. Warszawa: PWN.
- Witaszek-Samborska Małgorzata, Piotrowicz Anna. 2018. *Slovník gwary miejskiej Poznania w ujęciu tematycznym*. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.
- Букалов Алексей. 2013. *Общий сленг и городское просторечие: проблема дифференциации* (online) <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/181> (доступ 26.09.2019).

- Войлова Клавдия. 2009. *История и современное состояние функционального поля русского просторечия*. В: *Система языка и языковое мышление*. Ред. Киров Е. Москва: Либроком: 272–278.
- Грузберг Людмила. *Городское просторечие*. (online) http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_13_258 (доступ 05.06.2019)].
- Елистратов Владимир. 1997. *Язык старой Москвы. Лингвоэнциклопедический словарь*. Москва: Русские словари.
- Журавлев Анатолий. 2003. *Просторечие*. В: *Энциклопедия русский язык*. Ред. Ганиева Т. Москва: Научное издательство Большая Российская энциклопедия: 390–391.
- Капанадзе Ламара. 1984. *Современное городское просторечие и литературный язык*. В: *Городское просторечие. Проблемы изучения*. Ред. Земская Е., Шмелев Д. Москва: Наука: 5–12.
- Китайгородская Маргарита. *Разновидности московской речи: Язык Москвы — явление многообразное и лингвистически неоднородное*. (online) <https://xn--elakbokk.com/kultura-rechi-stilistika/raznovidnosti-moskovskoy-rechi-50118.html> (доступ 10.05.2019).
- Князькова Галина. 1974. *Русское просторечие второй половины XVIII в.* Ленинград: Издательство Наука.
- Колесов Владимир. 1991. *Язык Города*. Москва: Высшая школа.
- Кудрявцева Людмила. 2001. *Русское городское просторечие: Киев – 2000*. «Русистика» № 1: 5–9.
- Кудрявцева, Людмила. 2002. *Формирование общего сленга в русском языке и отражение этого процесса в СМИ*. В: *В пространстве филологии: К 70-летию со дня рождения д-ра фил. наук Е.С. Ред. Калинин В. Донецк: Юго-Восток: 111–117.*
- Кудрявцева Людмила. *Язык города: общий сленг*. (online) <http://russian.kiev.ua/material.php?id=9000598> (доступ 04.06.2019).
- Ларин Борис. 1977а. *К лингвистической характеристике города (несколько предпосылок)*. В: *История русского языка и общее языкознание*. Москва: Просвещение: 189–199.
- Ларин Борис. 1977б. *О лингвистическом изучении города*. В: *История русского языка и общее языкознание*. Москва: Просвещение: 175–189.
- Мовна Маріанна. 2013. *Словник львівської говірки першої третини ХХ століття*. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка.
- Селіванова Олена. 2008. *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава: Довкілля-К.
- Скворцов Лев. 1977. *Литературная норма и просторечие*. Москва: Наука.
- Степанов Юрий. 1997. *Константы: Словарь Русской Культуры*. Москва: Языки русской культуры.
- Хмелевский Михаил. 2019. *Роль процесса актуализации ориентализмов в формировании современного сараевского городского койне*. «Slavica Wratislaviensia» nr 169: 109–120.
- Юнаковская Алла. *Социальная дифференциация языка*. (online) http://www.univer.omsk.su/trudy/fil_ezh/n2/unakov.html (доступ 25.04.2019).

REFERENCES

- Bukalov Aleksej. 2019. *Obšij sleng i gorodskoe prostorečie: problema differenciacii* [Common slang and urban prostorechie: the problem of differentiation] Available at: <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/181> (Accessed 26 December 2019). (In Russ.)
- Dvorník Petr, Kopriva Pavel. 2013. *Velký slovník hantecu*. Brno, FT Records. (In Czech)
- Dyzak Andrzej. 2015. *Gwara miejska bydgoszczan*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego. (In Polish)
- Elistratov Vladimir. 1997. *Азык старой Москвы. Лингвоэнциклопедический словарь* [The language of old Moscow. Linguistic Encyclopedic Dictionary]. Moscow, Russkie slovari. (In Russ.)

- Głogowska Anna. 2017. *Rosyjski język pospolity (nproctopечue) w kontekście tłumaczenia na język polski*. "Komunikacja Specjalistyczna" no 13, pp. 189–206. (In Polish)
- Gruchmanowa Monika, Witaszek-Samborska Małgorzata. 1986. *Mowa mieszkańców Poznania*. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie. (In Polish)
- Gruzberg Lúdmila. *Gorodskoe prostorečie* [Urban prostorechie]. Available at: http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_13_258 (Accessed 05 June 2019). (In Russ.)
- Hmelevskij Mihail. 2019. *Rol' processa aktualizacii orientalizmov v formirovanii sovremennogo saraevskogo gorodskogo kojne* [The role of the process of updating orientalisms in the formation of the modern Sarajevo urban koine]. "Slavica Wratislaviensia" no 169, pp. 109–120. (In Russ.)
- Jaczewski Eugeniusz. 1938. *Gwara miasta Warszawy*. "Poradnik Językowy" no 9/10, pp. 173–180. (In Polish)
- Juszczak Bartosz. 2017. *Brneński hantec a gwara warszawska (próba porównania)*. In: *Język w regionie. Region w języku*. Eds Osowski B., Michalska-Górecka P. Poznań, Poznańskie Studia Polonistyczne, pp. 141–154. (In Polish)
- Juszczak Bartosz. 2020. *O dwóch podejściach do badań dialektów miejskich w Polsce i Czechach*. "Slavica Wratislaviensia" no 171, pp. 89–99. (In Polish)
- Kapanadze Lamara. 1984. *Sovremennoe gorodskoe prostorečie i literaturnyj ázyk* [Modern urban prostorechie and literary language]. In: *Gorodskoe prostorečie. Problemy izučeniá* [Urban prostorechie. Problems of Study]. Eds Zemská E., Šmelev D. Moscow, Nauka, pp. 5–12. (In Russ.)
- Kitajgorodská Margarita. *Raznovidnosti moskovskoj reči: Ázyk Moskvy – ávlenie mnogoobraznoe i lingvističeski neodnorodnoe* [Varieties of Moscow speech: The language of Moscow – a diverse and linguistically heterogeneous phenomenon]. Available at: <https://xn--elakbokk.com/kultura-rechi-stilistika/raznovidnosti-moskovskoj-rechi-50118.html> (Accessed 10 May 2019). (In Russ.)
- Knáz'kova Galina. 1974. *Russkoe prostorečie vtoroj poloviny XVIII v.* [Russian prostorechie in the second half of the XVIII century]. Leningrad, Izdatel'stvo Nauka. (In Russ.)
- Kolesov Vladimir. 1991. *Ázyk Goroda* [Language of the City]. Moscow, Vysšáá škola. (In Russ.)
- Krčmová Marie. 1981. *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Brno, Univerzita J.E. Purkyně. (In Czech)
- Kućała Marian. 1992. *Gwara miejska*. In: *Encyklopedia języka polskiego*. Ed. Urbańczyk S. Wrocław–Warsaw–Cracow, Ossolineum, p. 105. (In Polish)
- Kudrâvceva Lúdmila. 2001. *Russkoe gorodskoe prostorečie* [Russian urban prostorechie]: *Kiev – 2000*. "Rusistika" no 1, pp. 5–9. (In Russ.)
- Kudrâvceva, Lúdmila. 2002. *Formirovanie obšego slenga vrusskom ázyke i otráženie ètogo processa v SMI* [The formation of common slang in the Russian language and the reflection of this process in the media]. In: *V prostranstve filologii: K 70-letiušo dnâ roždeniâ d-ra fil. nauk E.S. Otina* [In the space of philology: On the occasion of the 70th birthday of Dr. Phil. sciences E.S Otins]. Ed. Kalinkin V. Donetsk, Ūgo-Vostok, pp. 111–117. (In Russ.)
- Kudrâvceva Lúdmila. *Ázyk goroda: obšij sleng* [Language of the city: common slang]. Available at: <http://russian.kiev.ua/material.php?id=9000598> (Accessed 04 July 2019). (In Russ.)
- Kurzowa Zofia. 2006. *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*. Cracow, Universitas. (In Polish)
- Larin Boris. 1977a. *K lingvističeskoj harakteristike goroda (neskol'ko predposylok)* [To the linguistic characteristics of the city (several prerequisites)]. In: *Istoriá russkogo ázyka i obšee ázykoznanie* [History of the Russian language and general linguistics]. Moscow, Prosvešenie, pp. 189–199. (In Russ.)
- Larin Boris. 1977b. *O lingvističeskom izučenií goroda* [On the linguistic study of the city]. In: *Istoriá russkogo ázyka i obšee ázykoznanie* [History of the Russian language and general linguistics]. Moscow, Prosvešenie, pp. 175–189. (In Russ.)
- Movna Marianna. 2013. *Slovník l'viv's'koj govírki peršoí tretini XX stolittá* [Vocabulary of the Lviv govírka of the first third of the XX century]. Lviv, Naukove tovaristvo imeni Ševčenko. (In Ukr.)

- Nováček Otakar. 1929. *Brněnská plotna*. Brno, Edice ON svazek I. (In Czech)
- Selivanova Olena. 2008. *Sučasna lingvistika: naprámi ta problem* [Modern Linguistics: Directions and Problems]. Poltava, Dovkillá-K. (In Ukr.)
- Skvorcov Lev. 1977. *Literaturnaâ norma i prostorečie* [Literary norm and prostorechie]. Moscow, Nauka. (In Russ.)
- Slovník nespisovné češtiny*. 2009. Ed. Hugo J. Prague, Maxdorf s.r.o. (In Czech)
- Słownik gwary miejskiej Poznania*. 1999. Eds Gruchmanowa M., Walczak B. Warsaw–Poznań, Wydawnictwo Naukowe PWN. (In Polish)
- Stepanov Ůrij. 1997. *Konstanty: Slovar' Russkoj Kul'tury* [Constants: Dictionary of Russian Culture]. Moscow, Źyky russoj kul'tury. (In Russ.)
- Ůnakovskaâ Alla. *Social'naâ diferenciaciâ Źyka* [Social differentiation of language]. Available at: http://www.univer.omsk.su/trudy/fil_ezh/n2/unakov.html (Accessed April 2019). (In Russ.)
- Vojlova Klavdiâa. 2009. *Istoriâ i sovremennoe sostoânie funkcional'nogo polâ russkogo prostorečii* [History and current state of the functional field of the Russian prostorechie]. In: *Sistema Źyka i Źykovoe myslenie* [Language system and language thinking]. Ed. Kirov E. Moscow, Librokom, pp. 272–278. (In Russ.)
- Wieczorkiewicz Bronisław. 1966. *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*. Warsaw, PWN. (In Polish)
- Wieczorkiewicz, Bronisław. 1974. *Gwara warszawska dawniej i dziś*. Warsaw, PWN. (In Polish)
- Witaszek-Samborska Małgorzata, Piotrowicz Anna. 2018. *Słownictwo gwary miejskiej Poznania w ujęciu tematycznym*. Poznań, Wydawnictwo Nauka i Innowacje. (In Polish)
- Žuravlev Anatolij. 2003. *Prostorečie* [Protorechie]. In: *Ėnciklopediâ russkij Źyk* [Encyclopedia Russian language]. Ed. Ganieva T. Moscow, Naučnoe izdatel'stvo Bol'shaâ Rossijskaâ ėnciklopediâ, pp. 390–391. (In Russ.)

